मरुवकवृक्षः। इति भावप्रकाशः॥ (निमिवंशीयहर्य्यश्वपुत्त्रः। यथा, श्रीमद्भागवते। ९। १३। १५।
"तस्माद्बृहद्रथस्तस्य महावीर्य्यः सुवृत्पिता।
सुधृतेर्धृष्टकेतुर्वै हर्य्यश्वोऽथ मरुस्ततः॥")
सूर्य्यवंशीयभाविराजविशेषः। तस्य विवरणं यथा,—
"रामात् कुशोऽभूदतिथिस्ततोऽभून्निषधान्नभः।
तस्मादभूत् पुण्डरीकः क्षेमधन्वाभवत्ततः॥
देवानीकस्ततो हीनः पारिपात्रोऽथ हीनतः।
बलाहकस्ततोऽर्कश्च रजनाभस्ततोऽभवत्॥
खगणाद्विधृतस्तस्माद्धिरण्यो नाभसंज्ञितः।
ततः पुष्पार्णवस्तस्मान्मुद्गलोऽथाग्निवर्णकः॥
तस्मात् शीघ्रोऽभवत् पुत्त्रः पिता मेऽतुलविक्रमः।
तस्मात् मरुं मां केऽपीह बुधश्चापि सुमित्रकम्॥
कलापग्राममासाद्य विद्धि सत्तपसि स्थितम्।
तवावतारं विज्ञाय व्यासात् सत्यवतीसुतात्॥
प्रतीक्ष्य कालं लक्षाब्दं कालप्राप्तस्तवान्तिकम्।
कल्किरुवाच।
मरो! त्वामभिषेक्ष्यामि निजायोध्यापुरेऽधुना।
हत्वा म्लेच्छानधर्म्मिष्ठान् प्रजाभूतविहिंसकान्॥
विशाखयूपभूपालस्तनयां विनयान्विताम्।
विवाहे रुचिरापाङ्गीं सुन्दरीं त्वां प्रदास्यति॥"
इति कल्किपुराणे १८ अध्यायः॥
(वसूनामन्यतमः। यथा, हरिवंशे।१९६।४७।
"वासवानुगता देवी जनयामास वै सुतान्।
मरुं वै प्रथमं देवं द्वितीयं ध्रुवमव्ययम्॥")
मरुजः, पुं, (मरौ निर्ज्जलदेशे जायते इति। जन्+डः।) नखीनामगन्धद्रव्यम्। इति शब्दचन्द्रिका॥ (वंशाङ्कुरे, क्ली। तत्पर्य्यायो यथा,
"करीरं मरुजं फलम् ————।"
इति वैद्यकरत्नमालायाम्॥)
मरुदेशजाते, त्रि॥
मरुजा, स्त्री, (मरुज+स्त्रियां टाप्।) मृगेर्व्वारुः। इति राजनिर्घण्टः॥
मरुटा, स्त्री, उच्चललाटयुक्तस्त्री। इति शब्दरत्नावली॥
मरुण्डा, स्त्री, उच्चललाटा नारी। इति त्रिकाण्डशेषः॥
मरुतः, पुं, (म्रियन्ते प्राणिनो यदभावादिति। मृ+बाहुलकात् उत।) वायुः। (यथा, अभिज्ञानशकुन्तले।
"तदेनां सुखमरुतेन विशदां करवाणि॥")
देवः। इति भरतधृतव्याडिः॥ घण्टापाटलिवृक्षः। इति शब्दचन्द्रिका॥
मरुत्, पुं, (म्रियते प्राणी यस्याभावादिति। मृ+"मृग्रोरुतिः।" उणा० १। ९४। इति उत्।) वायुः। इत्यमरः। १। १। ६५॥ (यथा, नैषधचरिते। २। ५३।
"भृशतापभृता मया भवान्
मरुदासादि तुषारसायकान्॥")
मरुवकः। इति भावप्रकाशः॥ (अस्य गुणा यथा,—
"मरुदग्निप्रदो हृद्यस्तीक्ष्णोष्णपित्तलो लघुः।
वृश्चिकादिविषश्लेष्मवातकुष्ठक्रिमिप्रणुत्।
कटुपाकरसो रुच्यस्तिक्तो रूक्षः सुगन्धिकः॥"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे॥)
देवः। (यथा, रघुः। १२। १०१।
"मरुतां पश्यतां तस्य शिरांसि पतितान्यपि।
मनो नातिविशश्वास पुनः सन्धानशङ्किनाम्॥"
साध्यविशेषः। यथा, हरिवंशे। १९६। ४५।
"धर्म्माल्लक्ष्म्युद्भवः कामः साध्या साध्यान् व्यजायत।
प्रभवं च्यवनञ्चैवमीशानं सुरभीं तथा।
अरण्यं मरुतञ्चैव विश्वावसुबलध्रुवौ॥")
भ्रातृवत्सलदेवताविशेषः। यथा,—
"भ्रातॄणां प्रायणं भ्राता योऽनुतिष्ठति धर्म्मवित्।
स पुण्यबन्धुः पुरुषो मरुद्भिः सह मोदते॥"
इति श्रीभागवते ६ स्कन्धे ५ अध्यायः॥
"प्रायणं प्रकृष्टं गमनम्। पुण्यमेव बन्धुर्यस्य मरुद्भिर्भ्रातृवत्सलैर्देवैः।" इति तट्टीकायां श्रीधरस्वामी॥ (हिरण्यम्। इति निघण्टुः। १। २॥ ऋत्विक्। इति तत्रैव। ३। १८॥) ग्रन्थिपर्णे, क्ली। इति मेदिनी। ते, १४३॥ पृक्कायां, स्त्री। इति शब्दरत्नावली॥
मरुत्करः, पुं, (करोतीति। कृ+अच्। मरुतोऽपानवायोः करः।) राजमाषः। इति शब्दचन्द्रिका॥ (मरुत्कारिणि, त्रि। यथा,—
"कषायमधुराः शीताः कटुपाका मरुत्कराः।
बद्धमूत्रपुरीषाश्च पित्तश्लेष्महरास्तथा॥"
इति सुश्रुते सूत्रस्थाने ४६ आध्यायः॥)
मरुत्क्रिया, स्त्री, (मरुतः क्रिया।) अपानोत्सर्गः। वातकर्म्म इति ख्यातः। इति केचित्॥
मरुत्तः, पुं, (मरुदस्त्यस्येति। मरुत्+"तप् पर्व्वमरुद्भ्याम्।" ५। २।१२२। इत्यत्र काशिकोक्त्या तप्।) चन्द्रवंशीयराजविशेषः। स च अवीक्षिद्राजपुत्त्रः। यथा—
क्रोष्टुकिरुवाच।
"अवीक्षितस्य नृपतेर्मरुत्तस्य महात्मनः।
श्रोतुमिच्छामि चरितं श्रूयते सोऽतिचेष्टितः॥
चक्रवर्त्ती महाभागः शूरः क्षान्तो महामतिः।
धर्म्मविद्धर्म्मकृच्चैव सम्यक् पालयिता भुवः॥
मार्कण्डेय उवाच।
स पित्रा समनुज्ञातो राज्यं प्राप्य पितामहात्।
धर्म्मतः पालयामास प्रजाः पुत्त्रानिवौरसान्॥
इयाज सुमहायज्ञान् यथावत् प्राज्यदक्षिणान्।
ऋत्विक्पुरोहितादेशादनिर्व्विण्णो महीपतिः॥
तस्याप्रतिहतं चक्रमासीद्द्वीपेषु सप्तसु।
गतयश्चाप्यविच्छिन्नाः स्वःपातालजलादिषु॥"
इति मार्कण्डेयपुराणे १०३ अध्यायः॥
(यदुवंशीयः करन्धमपुत्त्रः। यथा, श्रीमद्भागवते। ९। २३। १७।
"त्रिभानुस्तत्सुतोऽस्यापि करन्धम उदारधीः।
मरुत्तस्तत्सुतोऽपुत्त्रः पुत्त्रं पौरुषमन्वभूत्॥"
शिलेयुराजपुत्त्रः। यथा, महाभारते। हरिवंशपर्व्वणि। ३६। ७।
"शिलेयुरभवत् पुत्त्र उशतः शत्रुतापनः।
मरुत्तस्तस्य तनयो राजर्षिरभवन्नृप!॥")
मरुत्तकः, पुं, (मरुदिव तकति हसतीति। तक् हासे+अच्।) मरुवकः। इति भावप्रकाशः॥
मरुत्पथः, पुं, (मरुतां पन्थाः। "ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे।" ५। ४। ७४। इत्यः।) आकाशम्। इति हेमचन्द्रः॥
मरुत्पालः, पुं, (मरुतो देवान् पालयतीति। पालि+अच्। देवराजत्वादस्य तथात्वम्।) इन्द्रः। इति केचित्॥
मरुत्पुत्त्रः, पुं, (मरुतो वायोः पुत्त्रः।) भीमसेनः। इति हेमचन्द्रः। ७०७॥ (अस्य मरुत्पुत्त्रत्वे विवरणम्। यथा। पुरा किल पाण्डुर्नाम महीपतिर्मृगयार्थं वनं गत्वा ब्राह्मणमेकं मृगरूपधारिणं हरिण्यां रममाणं काममोहितं जघान। ततस्तेनाभिशप्तो निजपत्न्यो रन्तुमसौ न शक्तः। अथ गच्छति काले कुन्ती पुत्त्रकामस्य स्वभर्त्तुः पाण्डुराजस्यानुज्ञया इन्द्रादीन् देवानाहूय तैरन्वरंसीत्। तेषां मरुतो भीमसेनो जात इति पौराणिकी वार्त्तात्रानुसन्धेया। अस्य विशेषस्तु महाभारते।१।११८—१२३। अध्यायेषु द्रष्टव्यः॥) हनूमांश्च॥
मरुत्प्लवः, पुं, (मरुदिव प्लवते द्रुतं गच्छतीति। प्लु+अच्।) सिंहः। इति त्रिकाण्डशेषः॥
मरुत्फलं, क्ली, (मरुतां वायूनां फलमिव।) घनोपलः। इति शब्दमाला॥
मरुत्वान्, [त्] पुं, (मरुतो देवाः पालनीयत्वेन सन्त्यस्य इति। मरुत्+"मध्वादिभ्यश्च।"४।२। ८६। इति मतुप् मस्य वः। संज्ञायां प्रत्ययवकारे परे न तस्य दः।) इन्द्रः। इत्यमरः। १। १। ४४॥ (यथा, रघौ। ३। ४।
"दिवं मरुत्वानिव भोक्ष्यते भुवं
दिगन्तविश्रान्तरथो हि तत्सुतः॥"
धर्म्मपुत्त्रदेवगणभेदः। यथा, महाभारते।१२। २०७। २३।
"धर्म्मस्य वसवः पुत्त्रा रुद्राश्चामिततेजसः।
विश्वे देवाश्च साध्याश्च मरुत्वन्तश्च भारत!॥"
मरुज्जनकत्वेनास्त्यस्येति। मतुप्। मस्य वः।) हनूमान्। इति शब्दरत्नावली॥ (वायुविशिष्टे, त्रि। सर्व्वोदाहरणं यथा, भट्टौ। १०। २९।
"बभौ मरुत्वान् विकृतः समुद्रो
बभौ मरुत्वान् विकृतः समुद्रः।
बभौ मरुत्वान् विकृतः समुद्रो
बभौ मरुत्वान् विकृतः समुद्रः॥"
स्त्री, दक्षस्य प्रचेतसः कन्या। सैव धर्म्मस्य पत्नी। यथा, भागवते। ६। ६। ४।